

УДК 94(477.51) «1920»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-1-3>

Альона БРОВКО,
orcid.org/0000-0002-8490-7990
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) alyona_brovko@meta.ua

Раїса ДУДКА,
orcid.org/0000-0002-4440-5611
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) dudkaraisaa@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСЕРЕДКІВ ТОВАРИСТВА «ДРУЗІ ДІТЕЙ» ТА ЇХ РОЛЬ У БОРОТБІ З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ НА НІЖИНЩИНІ У 20-Х РР. ХХ СТ.

У статті висвітлюється діяльність осередків товариства «Друзі Дітей» на Ніжинщині у 20-х рр. ХХ ст. З'ясовано, що причиною виникнення осередків товариства «Друзі Дітей» стало поява на вулицях регіону значної маси безпритульних дітей. Усвідомлюючи гостроту проблеми масової вуличної безпритульності, радянська влада розпочала активну боротьбу з даним сегментом суспільства, Особлива увага зверталась на заснування та діяльність таких осередків по селах, оскільки останні були основним джерелом поповнення безпритульності. Зокрема, розкривається причина виникнення даних товариств та їх осередків. Окрема увага у статті приділяється правовому статусу, структурі, завданню та напрямам діяльності осередків. Враховуючи те, що товариство та його осередки були створені за ініціативою держави, їх діяльність досить жорстко контролювалася владними органами. Зокрема, детально регламентувалися правовий статус, структура, завдання та напрями діяльності як товариства в цілому, так і його осередків. Правовою підставою існування осередків товариства «Друзі Дітей» було Положенням «Про осередки «Друзі Дітей» на підприємствах і в установах» від 1924 р. Дані осередки організовувались з ініціативи вищих органів товариства або окремих членах товариства при хатах-читальнях, школах, установах тощо. Засновані осередки повинні були зареєструватися у сільраді чи у вищих органах товариства. Встановлено, що осередки товариства не лише боролися з дитячою безпритульністю, але й приймали участь в оздоровленні дітей, що говорить про їх вагомий внесок у життя дітей з малозабезпечених сімей та безпритульних. Проте, незважаючи на досить активну діяльність товариства в Ніжині, по районах, попри значні зусилля з боку Ніжинського окртовариства «Друзі Дітей» щодо активізації діяльності даних осередків, робота по боротьбі з дитячою безпритульністю майже не велася.

Ключові слова: товариство «Друзі Дітей», осередки товариства «Друзі Дітей», дитяча безпритульність, Ніжинське окртовариство.

Alyona BROVKO,
orcid.org/0000-0002-8490-7990
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of World History and International Relations
Mykola Gogol Nizhyn State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) alyona_brovko@meta.ua

Raisa DUDKA,
orcid.org/0000-0002-4440-5611
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of World History and International Relations
Mykola Gogol Nizhyn State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) dudkaraisaa@ukr.net

THE ACTIVITIES OF THE CENTERS OF THE "FRIENDS OF CHILDREN" SOCIETY AND THEIR ROLE IN THE FIGHT AGAINST CHILD HOMELESSNESS IN THE NIZHYN REGION IN THE 1920 XX CENTURY

This article highlights the activities of the «Friends of Children»; society and its branches in the Nizhyn region in the 1920s. It was found that the reason for the development of the branches of the «Friends of Children»; society was the appearance of a large number of homeless children on the streets of the region. Being aware of the severity of the problem of mass homelessness, the Soviet authorities began an active fight against this element of society. Special attention was paid to the establishment and operation of such branches in villages, since the latter were the main source of child homelessness. This article shows the reason for the emergence of these societies. Particular attention in the article is also given to the legal status, structure, task and areas of activity of the branches. Given that the society and its branches were created at the initiative of the state, their activities were strictly controlled by the authorities. The legal status, structure, tasks and areas of activity of both the society as a whole and its branches were regulated in detail. The legal basis for the existence of the «Friends of the Children»; society branches was the Regulation «On the «Friends of the Children» branches at enterprises and institutions» from 1924. These regional centers were organized on the initiative of the higher bodies of the society or by individual members of the society at reading houses, schools, different institutions, etc. The set-up centers had to be registered in the village council or in the higher bodies of the society. It was established that the society's centers not only fought against child homelessness, but also took part in improving the health of children. Societies played a significant role in the lives of children from low-income families and homeless children. However, despite active involvement and contributions of the society in Nizhyn, this was not the case in the region. In the regional districts, despite significant efforts by the Nizhyn branch of «Friends of Children»; to intensify the activities of these centers, almost no work was done to combat child homelessness.

Key words: «Friends of the Children»; society, branches of the «Friends of the Children»; society, child homelessness, Nizhyn region.

Постановка проблеми. Перша світової війни, громадянська війна, політична та економічна нестабільність, політика воєнного комунізму негативно вплинули на соціальне становище в Радянській Україні, що призвело до збільшення кількості безпритульних дітей. Усвідомлюючи гостроту проблеми масової вуличної безпритульності, радянська влада розпочала активну боротьбу з даним сегментом суспільства, розробивши низку заходів щодо вирішення даної проблеми. Зокрема, було засновано низку громадських організацій та товариств у боротьбі з дитячою безпритульністю, чільне місце серед яких займало товариство «Друзі Дітей».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність громадських організацій та їх роль у подоланні дитячої безпритульності привернули увагу багатьох науковців. Зокрема, діяльність товариства «Друзі дітей» в загальноукраїнському контексті згадують у дисертаційних дослідженнях А.Зінченко (Зінченко, 2002), В. Виноградова-Бондаренко (Виноградова-Бондаренко, 2001), І.В. Іщенко (Іщенко, 2003) та ін. Варто відзначити наукові розвідки Л. Олянич (Олянич, 2008, 2013) та Т. Букреєва (Букреєв, 2012), які присвячені безпосередньо діяльності товариства «Друзі Дітей» та детально висвітлюють досвід роботи осередків організації у боротьбі з дитячою безпритульністю. Про створення та діяльність осередків товариства «Друзі Дітей» при педагогічних вищих навчальних закладах Радянської України у 1920–1930 рр. та залученні до їх лав студентів йдеться на сто-

рінках монографічного видання О.Комарніцького (Комарніцький, 2017). Питання правового статусу та напрямків діяльності осередків «Друзі Дітей» у Ніжині у 1924 – 1925 рр. знайшло відображення у дослідженні О. Дудченко (Дудченко, 2007).

Джерельною базою статті стали архівні документи, що містяться у Ф. Р6100. Ніжинське окружне товариство боротьби з дитячою безпритульністю «Друзі дітей», м. Ніжин Ніжинського району. 1923-1931 рр. Відділу державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині.

Мета статті – дослідити створення та діяльність осередку товариства «Друзі Дітей» на Ніжинщині у 20-х рр. ХХ ст. та їх роль у боротьбі з дитячою безпритульністю.

Виклад основного матеріалу. Товариство «Друзі Дітей» - це добровільне об'єднання, обов'язком якого визначались боротьба з дитячою бездоглядністю та профілактика безпритульності. Незважаючи на те, що товариство «Друзі Дітей» було громадською організацією, воно перебувало під жорстким контролем з боку державних органів. Осередки такого товариства активно діяли в Ніжині та ніжинському районі. На початку 1925 р. у самому Ніжині існувало понад 20 таких осередків. Найбільш дієвими серед них були осередки при Жіночому відділенні, Окружному профспілковому бюро, Хлібпродукті, Махорфабриці тощо (Дудченко, 2007: 42).

Правовою підставою для заснування осередків слугувало Положення «Про осередки «Друзів Дітей» на підприємствах та установах» від 1924 р.



Рис. 1 . Нагрудний знак членів осередку «Друзі Дітей»

Згідно «Положення» метою створення осередків було забезпечення безпосередньої участі працівників підприємств та установ у справах охорони дитинства та материнства, боротьбі з дитячою безпритульністю та смертністю, а також сприяння органам Допомоги дітям та Відділу народної освіти.

У документі визначались завдання осередків «Друзі Дітей», які передбачали: 1) участь в організації при підприємствах чи в районі осередку установи для обслуговування безпритульних, хворих дітей, дітей грудного віку, вагітних та годуючих матерів; 2) участь в господарському житті зазначених дитячих установ в якості господарської комісії. 3) шефство чи патрунування над потребуючими допомоги дитячими будинками; 4) безпосередня участь у кампаніях надання допомоги дітям, за участю органів Допомоги Дітям (рос. абревіатура – «Помдет»), відділу народної освіти та відділу охорони здоров'я; 5) проведення власних кампаній щодо надання допомоги дітям та покращення їх побутових умов; 6) сприяння органам Охорони праці в боротьбі проти експлуатації дітей, залученню їх до торгівлі та недбалого поводження з ними; 7) залучення нових членів до осередків «Друзі Дітей» (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр. 3, арк. 19).

Згідно «Положення», членами осередку «Друзі Дітей» мали право бути всі члени даного трудового колективу, а також представники їх сімей. Особа-кандидат на членство осередку мала бути правоздатною та не мати судимості. Вступ до осередку проводився індивідуально та на добровільній основі. Кожен член осередку мав членський квиток та нагрудний значок «Друзі Дітей» (рис. 1). Утім, осередок товариства міг бути заснований лише за наявності не менше 15 осіб, які виявили бажання приєднатись до лав осередку.

Осередки товариства самостійних прав юридичної особи і не мали, проте діяли як орган Допомоги Дітям, виступали від його імені, за його мандатами і дорученнями. Кожний осередок реєструвався в місцевому органі Допомоги Дітям, отримував реєстраційну картку та Положення.

Управління справами осередку здійснювалося Президією, яка складалася з трьох осіб, та обиралася на шість місяців. Члени Президії виконували, відповідно, обов'язки голови, секретаря та скарбника, вели поточні справи, збирали внески, розпоряджались фінансами осередку відповідно до затвердженого плану. На загальних зборах членів осередку затверджувався план роботи, встановлювався розмір внесків, заслуховувались та затверджувались звіти Президії. Крім цього, за потребою, загальні збори членів осередку могли обирати ревізійну комісію для перевірки звітності і діяльності Президії. Засідання Президії і загальних зборів протоколювалися, а копії протоколів відсилалися в органи Допомоги Дітям. З метою встановлення активного зв'язку осередку з підприємствами, до складу Президії обов'язково мали входити представники від керівництва даних підприємств та установ.

Як видно з «Положення», припинення діяльності осередку було можливе за постановою загальних зборів (більше 2/3 голосів) чи за рішенням губкомітету. Майно осередку, після його ліквідації, переходило до дитячих закладів за наказом Помдету.

Особлива увага зверталась на заснування та діяльність таких осередків по селах. Оскільки село, на той час, було джерелом поповнення безпритульності. Причинами чого були невміле виховання дітей, матеріальна незабезпеченість, різні ідеологічні погляди між поколіннями батьків та дітей тощо. Тому ніжинське окртовариство «Друзі Дітей», закликало райкомісії Допомоги Дітям вживати всі можливі заходи для залучення населення до лав товариства. Притягнення суспільності до роботи по боротьбі з безпритульністю та заснування таких осередків на селі, на їх думку, дало б можливість, у найближчий час, остаточно ліквідувати безпритульність.

Згідно «Інструкції про організацію та роботу осередків «Друзі Дітей» на селі» осередки організовувались з ініціативи вищих органів товариства або окремих членів товариства при хатах-читальнях, школах, установах тощо. Засновані осередки повинні були зареєструватися у сільраді чи у вищих органах товариства.

Створення осередків на селі було можливе лише за наявності не менше 5 осіб. Якщо осередок складався з 10 та більше осіб – обиралось Бюро осередку та Ревізійна комісія. До обов'язків Бюро осередку належали: облік членів осередку, складання плану роботи осередків; розподіл обов'язків між членами осередку; знаходження коштів та складання кошторису; виділення активу

з членів товариства для допомоги дитячій соціальній інспекції; підтримання зв'язку з усіма вищими установами та місцевими партійними осередками тощо; проведення засідання не менше 2 разів на місяць; проведення не менше одного разу на місяць загальних зборів, залучаючи, при цьому, якомога більше селян.

З метою залучення членів товариства до активної роботи, Бюро осередку надавало доручення представникам осередку, що передбачали: 1) вербування нових членів товариства; 2) участь в обліку сиріт та напівсиріт, батраків, підлітків, що потребують допомоги; 3) догляд за підопічними та дітьми, які перебувають під патронуванням селян; 4) участь у часописах, розповсюдженні та популяризації журналу «Друзі Дітей» серед селян тощо.

Осередки мали свою касу (прибутки та видатки). Основними прибутками осередків були: членські внески, розмір яких встановлювався на загальних зборах осередку; побори чи благодійні внески як членів осередків, так і з боку інших осіб та установ; прибутки від концертів, спектаклів, мітингів та зборів; прибутки від експлуатації підприємств тощо (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр.31, арк. 30).

Витрачались кошти осередку на придбання необхідних товарів для дитячих установ: підручники, дитячі журнали та газети, канцтовари, меблі, одяг тощо. Всі надходження до осередку та витрати записувались і підлягали звітуванню. Раз на півроку, осередки надсилали до своїх районних об'єднань грошові звіти, а також звіти статистичного та інформаційного змісту. У свою чергу, районні об'єднання товариства всю отриману звітну інформацію надсилали до окрправління товариства «Друзі Дітей».

З метою популяризації товариства серед широких мас суспільства та заснування райтовариств «Друзів Дітей» проводилась й агітаційна робота. Зокрема, розповсюджувались плакати по школах, хатах-читальнях, сільських будівлях. У кожній будівлі мав бути спеціальний куточок, в якому розміщувались відповідні плакати, гасла та матеріали про план роботи осередку, щоб кожен селянин міг ознайомитись з роботою осередку та з завданням т-ва «Друзів Дітей». Проводились бесіди, здійснювалось читання лекцій, доповідей на теми: «Мета та завдання товариства», «Безпритульність, бездоглядність та боротьба з нею», «Як треба виховувати дітей», «Охорона права дитини» та ін. (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр. 31 арк. 29). Проводилась агітаційна робота серед населення у справі влаштування ясел, майданчиків, садків, дитячих куточків тощо, тим самим відбувалось залучення «живої сили» та коштів населення на ці заходи.

Як видно з архівних матеріалів, товариство «Друзі Дітей» брало активну участь у зборах, присвячених різним заходам, з метою пропаганди ідей товариства та залучення до власних лав якомога більше представниць жіночої статі. Так, план участі товариства «Друзі Дітей» у проведенні «Міжнародного Дня Робітниці» передбачав, під час даних зборів, висвітлити роботу осередків в напрямку полегшення становища матерів-одиначок, багатодітних родин та родин які опинились у скрутному становищі, шляхом організації дитячих закладів та захисту соціально-правових інтересів жінки та дітей (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр.31, арк. 19).

Оскільки, вся діяльність товариства висвітлювалась в часописах, передбачалась популяризація та розповсюдження літературно-наукового художнього журналу «Друг Дітей». Зокрема, пропонувалось подання директиви по сільосередках аби вони здійснили передплату на даний журнал, який видавався Центральним Правлінням товариства «Друзі Дітей» через державне видавництво України (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр.31, арк. 23).

Умови передплати журналу:

- на 1 рік – 3 крб. 6 місяців – 1 крб. 50 к.
- 3 місяці – 75 к.
- 1 місяць – 25 к.

• окреме число журналу – 30 к. (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр.31, арк. 19).

Осередки товариства «Друзі Дітей» складаючи план роботи на рік, керуватися вказівками Центральної Комісії допомоги дітям. Згідно з якими, боротьба з безпритульністю мала вестися у двох напрямках: 1) охоплення безпритульних з вулиць з метою підготовки дітей до трудового самостійного життя; 2) проведення заходів щодо попередження безпритульності.

Практичні заходи по боротьбі з безпритульністю полягали у переміщенні підлітків та переростків з дитячих установ на підприємства, до кустарів, селян, військових частин, профшкіл, технікумів тощо; виявленні нових безпритульних на вулицях та поміщення їх до дитячих установ. Випуск дітей з установ мав проводитись організовано та відповідально, аби вихованці не залишились без житла та матеріального забезпечення і не повернулись знову на вулицю.

Як видно з доповіді представника Окркомісії допомоги дітям та голови окрправління товариства «Друзі Дітей» Смилова за 1926 рік з вулиць було підбрано 160 дітей. Якщо раніше забирання з вулиць безпритульних дітей проводилось безпланово, що сприяло переповненню дитячих установ та невистачанню коштів на утримання

останніх, то відтепер у дану роботу була внесена плановість. Частина підлітків вилучалась з дитячих установ та розміщувалась по майстернях, навчальних установах міста Ніжина або ж повертались до батьків. Завдяки такому підходу, вдалося прилаштувати 40 підлітків до різних майстерень, 20 – до учбових закладів, 97 – повернути у сім'ї. (Ф. Р6100, Оп. 1, Спр.26, арк. 13).

Ніжинське окрправління товариства «Друзі Дітей» активно проводило профілактичну роботу щодо попередження безпритульності. Виявляючи безпритульних, товариство направляло їх до стаціонарних дитячих установ та до приватного патронату через окрінспекцію Наросвіти та Окркомісію допомоги дітям. Соціально-правові інтереси дітей захищалися через Інспектуру соціально-правової охорони.

Проведення профілактичних робіт по попередженню безпритульності по селах покладалось на районні товариства та окремі осередки «Друзі Дітей». Зокрема, вони повинні були проводити широку роботу щодо надання допомоги дітям найбільш вразливого населення, сиротам, напівсиротам, батракам і дітям, які перебувають під опікою. Надавати допомогу сільрадам в проведенні опікунської роботи, члени осередків повинні були не лише виявляти дітей що потребують опіки, але й здійснювати постійний нагляд над опікуном та його підопічним, з метою уникнення нанесення кривд та майнової шкоди підопічному з боку опікуна. Під нагляд потрапляли й діти батьки яких вели неналежний спосіб життя, що мало негативний вплив на дітей та, нерідко, призводило до втечі останніх з дому. Члени осередків «Друзі Дітей» мали приймати активну участь в оздоровленні дітей, засновуючи дитмайданчики, ясла, дитсадки; організувати гарячі сніданки в школах дітям з малозабезпечених сімей та допомагати їм одягом, взуттям, книжками; сприяти влаштуванню

бездоглядних підлітків на роботу в сільські колективи дорослих, до кустарів, шкіл, радгоспи та ін.

Утім, як видно з архівних документів, не зважаючи на всі зусилля з боку Ніжинського окртовариства «Друзі Дітей» щодо активізації діяльності даних осередків, робота по районах щодо боротьби з дитячою безпритульністю майже не велася. Виняток становив Ічнянський район, в якому осередок «Друзі Дітей» доволі ефективно здійснював свою діяльність.

Висновки. Причиною виникнення осередків товариства «Друзі Дітей» стало поява на вулицях регіону значної маси безпритульних дітей. Усвідомлюючи гостроту проблеми масової вуличної безпритульності, радянська влада розпочала активну боротьбу з даним сегментом суспільства, Особлива увага зверталась на заснування та діяльність таких осередків по селах. Останні були основним джерелом поповнення безпритульності.

Оскільки товариства та його осередки були створені за ініціативою держави, їх діяльність досить жорстко контролювалося владними органами. Зокрема, детально регламентувалися правовий статус, структура, завдання та напрями діяльності як товариства в цілому, так і його осередків. Правовою підставою існування осередків товариства «Друзі Дітей» було Положенням «Про осередки «Друзі Дітей» на підприємствах і в установах» від 1924 р. Ним визначалася мета діяльності осередків.

Осередки товариства не лише боролися з дитячою безпритульністю, але й приймали участь в оздоровленні дітей, що говорить про їх вагомий внесок у життя дітей з малозабезпечених сімей та безпритульних. Проте, незважаючи на досить активну діяльність товариства в Ніжині, по районах, попри значні зусилля з боку Ніжинського окртовариства «Друзі Дітей» щодо активізації діяльності даних осередків, робота по боротьбі з дитячою безпритульністю майже не велася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Букреев Т.Б. Роль осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» у подоланні та профілактиці дитячої безпритульності та бездоглядності у 20-х роках ХХ ст. на Херсонщині (за матеріалами ДАХО). *Історія в документах: Збірник наукових доповідей архівних читань*. 2012. 19 квітня. Херсон. С. 45–51
2. Букреев Т. Створення та функціонування всеукраїнського товариства «Друзі дітей» у 1920-ті роки. URL: <http://www.srw.kspu.edu/?p=813> (дата звернення: 8.06.2022 р.).
3. Виноградова-Бондаренко В.Є. *Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття*: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001, 22 с.
4. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. Р6100. Оп. 1. Спр. 3. 104 арк.
5. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. Р6100. Оп. 1. Спр. 26. 32 арк.
6. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. Р6100. Оп. 1. Спр.31. 37 арк.
7. Дудченко О. Правовий статус та основні напрями діяльності осередків товариства «Друзі Дітей» в Ніжині в 1924–1925 роках. *Ніжинська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник*. 2007. Вип. 3(6). С. 39–43.
8. Зінченко А.Г. *Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса, 2002. 17 с.

9. Іщенко І.В. Державна політика в сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): *досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України)*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2003. 18 с.

10. Комарницький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.

11. Олянич Л.В. Діяльність товариства «Друзі Дітей» у 20-30 роках ХХ ст. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія»*. 2013. Вип. 48. С. 126–128.

12. Олянич Л.В. *Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924-1936 рр.): організаційний статус, структура та функції*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2008. 18 с.

REFERENCES

1. Bukriciev T.B. Rol oseredkiv Vseukrainskoho tovarystva «Druzi ditei» u podolanni ta profilaktytsi dytiachoi bezprytulnosti ta bezdohliadnosti u 20-kh rokakh KhKh st. na Khersonshchyni (za materialamy DAKhO) [The role of the All-Ukrainian Society "Friends of Children" in overcoming and preventing child homelessness and neglect in the 20s of the twentieth century. in the Kherson region (according to SAKR materials)]. *Istoriia v dokumentakh: Zbirnyk naukovykh dopovidei arkhivnykh chytan*, Kherson, 2012, 19 kvitnia, pp. 45–51. [in Ukrainian].

2. Bukriciev T. Stvorennia ta funktsionuvannia vseukrainskoho tovarystva «Druzi ditei» u 1920-ti roky. [Establishment and functioning of the All-Ukrainian Society "Friends of Children" in the 1920]. URL: <http://www.srw.kpsu.edu/?p=813> (Last accessed: 8.06.2022 r.). [in Ukrainian].

3. Vynohradova-Bondarenko V.Ie. Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20-kh rr. KhKh stolittia [Upbringing of homeless children in Ukraine in the 1920]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01. Kyiv, 2001, 22 p. [in Ukrainian].

4. Viddil derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni. [Department of the state archive of the Chernihiv region in Nizhyn].F. R6100. Op. 1. Spr. 3. 104 ark. [in Russian].

5. Viddil derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni. [Department of the state archive of the Chernihiv region in Nizhyn].F. R6100. Op. 1. Spr. 26. 32 ark. [in Russian].

6. Viddil derzhavnoho arkhivu Chernihivskoi oblasti v m. Nizhyni. [Department of the state archive of the Chernihiv region in Nizhyn].F. R6100. Op. 1. Spr.31. 37 ark. [in Russian].

7. Dudchenko O. Pravovyi status ta osnovni napriamky diialnosti oseredkiv tovarystva «Druzi Ditei» v Nizhyni v 1924 – 1925 rokakh. [Legal status and main activities of the "Friends of Children" in Nizhyn in 1924 – 1925]. *Nizhynska starovyna: Naukovyi istoryko-kulturolohichniy zbirnyk*. 2007, Vyp. 3(6), pp. 39 – 43. [in Ukrainian].

8. Zinchenko A.H. Dytiacha bezprytulnist v Radianskii Ukraini v 20-kh –pershii polovyni 30-kh rokiv KhKh stolittia. [Child homelessness in Soviet Ukraine in the 1920 and the first half of the 1930]: avtoref. dys.... kand. ist. nauk: 07.00.01. Odesa, 2002, 17 p. [in Ukrainian].

9. Ishchenko I.V. Derzhavna polityka v sferi borotby z sotsialnymy anomaliiamy periodu nepu (1921-1928 rr.): dosvid, protyrichchia, uroky (za materialamy Pivdnia Ukrainy).[State policy in the field of combating social anomalies of the NEP period (1921-1928): experience, contradictions, lessons].: avtoref. dys.... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovsk, 2003, 18 p. [in Ukrainian].

10. Komarnitskyi O. B. Studenty-pedahohy u modernizatsii vyshchoi osvity radianskoi Ukrainy u 1920-1930-kh rr.: monohrafiia. [Student teachers in the modernization of higher education in Soviet Ukraine in the 1920 and 1930: monograph]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta», 2017, 984 p. [in Ukrainian].

11. Olyanych L.V. Diialnist tovarystva «Druzi Ditei» u 20-30 rokakh KhKh st. [Activities of the Society "Friends of Children" in the 20-30s of the twentieth century]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. "Istoriia ta heohrafiia"*, 2013, Vyp. 48, pp. 126 – 128. [in Ukrainian].

12. Olyanych L.V. Stvorennia ta diialnist Vseukrainskoho tovarystva «Druzi ditei» (1924-1936 rr.): orhanizatsiinyi status, struktura ta funktsii. [Establishment and activity of the All-Ukrainian Society "Friends of Children"(1924-1936): organizational status, structure and functions]: avtoref. dys....kand. ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv, 2008, 18 p. [in Ukrainian].